

Коста Димитријевић

**ВРЕМЕ СМАКНУЋА БЕЗ СУДА И ПРЕСУДЕ
ИЛИ
СЛУЧАЈ ГОСПОДИНА ВЛАДИСЛАВА
РИБНИКАРА¹**

- Неколико деценија ћутим о свом страдању — каже ми господин Лола Димитријевић, последњи дипломатски уредник листа *Политика* и његова жива легенда, седећи у сепареу окруженим великим огледалима елитног београдског хотела „Мажестик“. — Ето, слободно забележите и снимите данас 5. августа 1989. године, то што нисам поверио ниједном вашем колеги који су објављивали фељтоне о мом бурном и дугом животу у „седмој сили“. Правећи алузију на моје школовање у француском лицеју, они су писали о утицају тог поднебља у виду изреке *Savoir vivre* називајући ме „заљубљеником живота и новинарског позива“. То је било тачно. Али, и поред тога што се, сем Бога, никог нисам бојао на овом свету, скоро сам пола века ћутао о бездушности тог познатог салонског комунисте, каснијем властодршцу под новом црвеном влашћу. Иначе, он је био мој ранији нераздвојни пријатељ, који је баш због добра које сам му чинио хтео да ме скрати за главу и умало да му то није пошло за руком. Наравно, да током мог страдања нисам могао ни да помислим да је он био главни кривац јер таква подлост је запањујућа, поготову што потиче из једне сјајне породице, од оца, племенитог човека, кога смо сви у редакцији поштовали због правичности. Часну реч вам дајем да сам дуго времена одбијао и сваку помисао да би ми мој пријатељ, споља углађен и префињен, могао нанети толико зло. Али, требало је времена, заправо да се то из основа промени 1944. године, да би ту звер у људском облику сагледао у правом лику, који је све време био варљив попут слике Доријана Греја из познатог Вајлдовога романа. Скоро је један ваш неоспорно даровити колега објавио књигу о том злом, глумом времену под насловом *Деца комунизма*. У симболичном значењу боље да ту своју књигу назвао *Звери комунизма*, јер они су у једном делу то и били, побивши без суда и пресуде преко стотине хиљада вредних српских домаћина са села као и мноштво врхунских интелектуалаца. Нису то били људи, него звери, отимачи и убице, тако да није ни чудо што су као и њихови изданци довели ову дивну земљу до садашњег стања општег

¹ Текст је изворно објављен у *Летопису Матице српске* (септембар 2008., књ. 482, стр. 551-560).

хаоса, пљачке на све стране, неправде...

Веома се узбудим када се тог дволичног човека сетим, а толико смо лепих доживљаја имали баш у овој сали ресторана, бару и хотелу „Мажестик". Видите да су почеле руке да ми подрхтавају од стреса, морам да поручим још које жестоко пиће па да га сипам у ово пиво и тако направим „бетон". А то пиће ми и у осамдесетој враћа снагу да срце издржи ударе судбине, која се обрушила на мене у мом најбољем животном добу. Молим вас да снимите то док сам жив, имам у вас пуно поверења да ће то кад-тад изаћи на светло дана у име насушне истине и правде. Јер, нажалост, дуго времена живимо у свету лажи и неправде...

С правом питате зашто ту трагичну своју исповест нисам још раније записао? Морам да вам признам. Одавно више нисам то у стању. Кад год сам започињао то да пишем, рука ми почиње дрхтати, пред очима ми се замути, срце да искочи из груди, па све оставим... А целим бићем осећам да морам то што сам доживео у глуво доба наше несрећне историје, кад је Србин устао на брата Србина, да саопштим. Мислио сам ту своју исповест и раније да вам поверим, али сам се бојао да због ње не страдате. После „вунених времена", сада, као да су наступили мало бољи дани за разоткривање комунистичких лажи. А онда, искрено ћу вам признати, да сам о свему ћутао и због његове деце. И због тога веома сам патио и трпео у души, преиспитивао, гризао и ломио се у себи, знајући да једног дана истина мора избити на видело. Додуше, за све те године и деценије стално ми је била на уму она Волтерова опаска да смо „живима дужни обзира, а мртвима истину".

С тим човеком рекао сам вам да ме је везивало велико пријатељство: по жељи његовог оца — власника листа у ком сам радио, водио сам га на прве новинарске задатке; спасавао од непромишљених љубавних неприлика што је дуга и занимљива прича; за време немачке окупације јурио сам код познатих Београђана као и представника власти молећи их да му својим потписима да није комуниста спасемо главу из логора што су ови и учинили, а како ми се он „захвалио"... Управо, то ћу вам поверити, а ако не можете данас, изнесите ту истину на видело у боља, слободнија времена, ако она икада за несрећну Србију, дођу...

Као дечак рано оставши без родитеља, са братом 1915. прешао сам албанску Голготу и, касније се, као поменути мој пријатељ — салонски комуниста, школовао у Француској. Два најтежа периода у мом животу биле су прелазак преко завејаних врхова Албаније и друга немачка окупација заједно са оним што је после ње дошло. И сами знате колико је одговоран новинарски позив, а ја се питам зашто после рата није ниједан машински слагач одговарао

пред судом? Нису због рада током окупације, ради хлеба насушног, одговарали ни пиљари, ни месари, ни молери, ни кафеџије, него само интелектуалци. Новинари, књижевници и глумци, и то они најталентованији, били су, на основу непроверених денунцијација, стављани по тамницама на грозне муке, па чак извесни и стрељани. Тако је завршио живот без суда и пресуде и један од главних уредника најстаријег српског листа — Јован Тановић, носилац Карађорђевог звезде и низа одликовања за храброст, јунак ранијих ослободилачких ратова... И многи познати Београђани били су разапети на стуб срама, одузимана им је грађанска част и сва имовина, били су убијани као најгори зликовци, а да се о томе данас мало сведочи. Не пишу се књиге о њиховим страдањима док о онима који су их у гроб отерали, мислим на оне с каснијег Голог отока, објављена је читава библиотека. Као и претходни, многи су са Голог отока неправедно страдали, али међу њима било је доста оних који су после тзв. ослобођења (оно то за мене није било) окрвавили руке немилосрдно убијајући српске родољубе, само зато што су били из домаћинских, имућнијих породица или имали друкчија идеолошка опредељења. Сетите се колико је после Првог светског рата због лажних оптужби страдао најбољи српски романијер Бора Станковић, као и то да су из наше престонице својевремено, на челу са Бранком Радичевићем, били протерани још неки највећи песници, па ћете боље схватити наш однос према великанима.

О тој исконској дволичности или двојном моралу појединаца желео бих овом приликом да отворено проговорим, јер смо ми као нација својим непријатељима, онима који су нас у свим војнама немилице клали и убијали, опраштали у име хришћанског милосрђа и човечности уз олако обећање да то „не смемо заборавити“. А да смо све то најстрашније брзо заборављали, зар није довољан доказ о геноцидима над српским народом само током овог последњег века. То се ниједном народу на свету није десило. Срби су због своје доброте, лаковерности и наивности увек страдали. Сетите се за време окупације: чим по директиви Коминтерне комунисти из заседе убију Немца, било је стрељано сто наших талаца, а ако га ране — педесет. Где је тога било на свету? Нико у тадашњој окупираној Европи није чинио такве лудости знајући да су педантни Немци неумољиви захтевајући поштовања одлука војне управе. Онда, не треба се ни чудити да су Срби у односу на бројност становништва имали највеће жртве. А најгоре је од свега да смо, и данас подељени на четнике и партизане, кадри да ударимо једни на друге, што је апсурд своје врсте, али он нас је пратио кроз историју, која, бар за нас није била, како је називају „учитељица живота“. Све то

вам причам да бисте схватили докле може у нас ићи превртљивост, глупост, дволичност, издаја, назовимо то како год хоћете...

Да скратим причу: при крају немачке окупације, кад су ме на срећу пустили из затвора Гестапоа, зарастао у браду, скривао сам се са породицом, супругом и сином, по околним селима. Кад је 20. октобра био ослобођен Београд, налазио сам се у Аранђеловцу с породицом. Радостан попут детета доласку слободe, прво ми је било да се обријем и дотерам и изађем међу узаврели народ на тамошњем корзоу, који је посматрајући ватромет раздрагано клицао „Живели ослободиоци!" Ту, на корзоу изненада сам срео мог драгог пријатеља Владу Рибникара, директора *Политике*, као и листа *Ново време* првих месеци окупације, где нас је све „по партијском задатку" (како се касније говорило) довео да радимо као новинари. Срећом, да сам ја одатле на време, брзо, утекао, али нисам попут њега побегао у шуму што нас је све изненадило. Дотеран као и увек попут типичног „дендија" с белом, свиленом марамicom у џепу, наколмован као да није долазио с ратишта него после неке салонске седељке, Рибникар се са мном поздравио и изљубио, а потом ми саопшти да ускоро покреће *Политику* наговестивши ми: „И на Вас тамо рачунамо!" А онда ми је рекао да га сутра, ујутро, посетим у његовој канцеларији у Старом здању, па ћемо се детаљније о свему договорити у вези са новим покретањем листа који није излазио за време окупације.

Био сам те вечери пресрећан, а кад сам се ујутро нашао пред Старим здањем рекавши стражару с пушком да ме пусти код Рибникара, он погледа неку цедуљу па ме упита: „Да те не зову Лола?" „Јесте", одговорим, „то ми је надимак." Онда, млади стражар одсечним гласом рече да га пратим, али није ме одвео у канцеларију, него смо прошли кроз бањски парк и главну улицу стигавши до Команде места, када ми заповедничким гласом рече: „Хајде, улази овамо!" Шта ћу, мислим, можда се Рибникар овде преселио, а он ме спроведе до првог спрата на чијим вратима је писала мени тада непозната реч: ОЗНА. Обрео сам се пред непознатим у партизанским униформама, који су седели заваљени у фотеље с ногама на стилском, изрезбареном столу. После рапорта стражара неки горштак с брковима, устајући из фотеље и уносећи ми се у лице, тријумфујући рече: „Тицо, је л' си стигао?" И издаде војнику заповест: „Скидај му кравату и пертле да се господин случајно о њих не обеси. Али, не мора зато да се труди, већ ћемо га ми негде окачити..." Дотле, мислећи да је то све ружан сан или чак можда зафркавање, почео сам да се буним захтевајући да обавесте господина Рибникара о мом доласку јер он ме је синоћ позвао... Они се смеју, а ја док ме је онај свлачио и

даље сам се узалуд позивао на Рибникара, говорио да је по среди неки неспоразум, све док намрштеном Брки није прекипело, па подвикну громким гласом: „Хајде, море ћути! Боље да кушујеш него да ти пресудим по кратком поступку. И престани да кевћеш!..." Листајући мој одузети нотес-адресар Брка са нескривеним задовољством поче из њега читати имена, односно телефоне Драгог Јовановића, Тасе Динића и још неких под тадашњим најтежим оптужбама, па рече: „Види, господин Лола познаје и наше најугледније квислинге..." Кажем му да као новинар ради информисања морам имати те адресе, да сам се њима обраћао за вести и да су управо поменути квислинзи, на моју молбу, спасавали живот господина Рибникара, категорично опет тврдећи: „То је забуна, нисам ја онај кога тражите..." Тада, као да је прекипело оном с брковима, који нареди војнику: „Води доле ту цукелу! Нећу више ни речи да му чујем!..."

Гурајући ме машинком у леђа, војник ме је спровео у затворски подрум. Тамо, полутама, прозори с решеткама с погледом на двориште, пољану... Зачегртао је кључ у брави, ланац, а ја се обретох у просторији сличној пакленом казану пуној сељака. Као да још нисам схватио шта се са мном дешава, узалуд лупам по оним вратима и вичем: „То је грешка, људи! Хоћу Рибникара! Доведите господина Рибникара!" До мене је само допро љутити одговор стражара: „Марш тамо, кушуј, цукело!" А сељаци окупљени око мене почеше ми говорити: „Стани, бре, човече! Чекај, нисмо ни ми криви! Не знамо зашто су нас овде затворили. Сви смо добри домаћини, нисмо се огрешили код непријатеља. А сада нас комунисти убијају без суда желећи наша имања..." Осећао сам се као да сам жив стигао у пакао. Обрео сам се у великом, пакленом казану од бетона, пуном ојађеног народа, док около мрак и смрад кибле на средини... С језом сећам се како су свакодневно стражари око четири сата празнили тај узаврели казан од апсане, да би уз заглашне, очајничке крике одјекивала рафална пуцњава. А потом су опет довлачили нове српске сужње, осуђенике на смрт без суда и пресуде. То је било типично глуво доба када судска власт није била ни успостављена. Проклето доба личних обрачуна у виду потказивања...

Никад да заборавам како око четири сата зачангрљају ланци на вратима апсане, онда улећу сурови ознаши, зграбе кога стигну из мноштва народа, па изгурају у суседну просторију на стрељање. Нема ни читања пресуде, док командују паљбу, само тајац и код тих јадника као и код нас. Машинке косе а жртве падају као снопље, неки још недотучени кукају, проклињу, урличу. „Мајко, нисам крив!", одјекује вапај. „Шта сам, Боже, згрешио?!" Код нас у подрумском казану за ликвидацију гробна тишина и страва у очима. Побожни сељаци падају на колена и крсте се. Неки ваде свеће из гуња и пале читајући

Оче наш.. Потом чујемо како извлаче лешеве, бацају их на таљиге, набацују их тамо као цепанице, па шмрковима перу крв. Таљиге вуку лешеве стрелјаних без суда и пресуде преко дворишта право на пољану, где је била ископана четвртаста, велика јама... Немо, кроз решетке тамничког прозора гледамо потпуно беспомоћни и предани судбини ту стравичну сцену сахране побијених без опела док сељаци око мене шапућу: „Ено, избацише их у кесинац!" То је био њихов назив за ту рупу, заједничку гробницу стрелјаних српских домаћина. Потом сви клекнемо, док један свештеник међу затвореницима чита молитву изражавајући на крају жељу да Бог помогне жртвама комунизма. У полумраку, сви се сузних очију крстимо и молимо за спас њихових али и наших грешних душа.

У том казану за стрелјање од захватања ознаша спасао ме је савет једног старијег сељака, који ми рече: „Господине, дуго сам овде и још жив, а све то захваљујући Богу и што највише седим у ћоше. Зато запамти мој савет. Кад улазе оне комунистичке звери, наше проклете убице, немој да си близу врата први на реду, ни у средини, него се попут мене залепи на супротну страну уза зид. Ту се још од подне притаји, јер сам запазио да они крволаци и бездушници празне овај казан тако да страдају они који су им најближи при рукама..." И ја тог домаћина послушам. Од подне, одмах после деобе таина и кромпира, залепим се уз мрачни ћошак крај прозора и не мрдам, једва и да дишем. Признајем да у тој страхоти тамничког казана, која ме је изненада снашла да нисам био никакав јунак. Не верујем много у приче о херојском умирању. Гледајући та свакодневна мучења народа и стрелјања недужних био сам већ при крају нерава, толико физички и психички измрцварен да сам пио само по мало воде, а потом нисам могао ни залогат да узмем, мада су ми сељаци, душевни људи, нудили. Из тог пакла спасла ме је моја очајна супруга успевши да умоли обласног команданта Прибића да ме пребаце на даље ислеђење у београдску ОЗНУ. Тако сам се већ следећег дана обрео постројен међу гомилом осумњичених Београђана у згради на Обилићевом венцу, где ме је случајно угледао мајор ОЗНЕ Бора Нешковић, који ме је веома ценио и као човека-родољуба и као новинара. Био је запањен када ме је тамо угледао и наредио да ме одмах пуне кући.

Радостан што сам спасао главу одем пред стару зграду *Политике* где на улазу сачекам директора Рибникара, којем се изјадам шта ме је све снашло после нашег растанка. Он је за све време само климао главом као у знак саосећања, а онда ми је рекао да сутра у ово време дођем на посао. Онда, пресрећан, одем породици у Палмотићевој улици, где су ме с радошћу дочекали, али памтим да те ноћи сан није наилазио на очи... Иако сам знао да је Рибникар — масон, постао од предратног типичног

буржуја интиман Брозов сарадник, с обзиром на наше пријатељство и колико сам му добра учинио, никако ми није ишло у главу да он може бити кривац за оно што сам доживео. И даље верујући да је моје хапшење само случајна грешка, питао сам се да ме нису заменили са колегом Мићом Димитријевићем, који се компромитовао током окупације? Брзо сам се уверио да није била посредни замена наших имена, јер су ме већ следеће вечери ОЗНАШИ ухапсили у стану. Кад сам са спроводником Сарићем ушао у ОЗНИНА кола, а тамо седи ухапшени Мића Димитријевић, касније осуђен на вишегодишњу робију.

Опет сам се обрео на ранијем месту, стајао постројен у оном хладном ходнику ОЗНЕ са осталим приведеним сапатницима. Повремено су крај нас пролазили смркнути официри са револверима на опасачима. Одјекује њихов бат чизама. Они вичу и псују нас на сав глас. Нашим кукавним бићима завладао је страх, неки већ дрхте, стоје беспомоћно у очекивању најгорег. Око један сат после поноћи громки глас командовао је „Мирно!“ Тиме је био најављен долазак команданта Крцуна Пенезића, који се појави сав зелен у лицу, смркнута погледа, мршав као смрт, са корбачем у руци. Изгледом подсећао ме на маршала Фушеа из Француске револуције. А мало је заносио при ходу, по свој прилици дошао је после неке пијанке да се иживљава над страдалницима, а срећом да је мене тада прескочио. Само ме је одмерио презривим погледом и кренуо у даља испитивања и вређања ухапшених људи...

У очекивању иследника били смо распоређени у разне собе. Имао сам луду срећу да на мене опет наиђе мајор Бора, иначе брат Благоја Нешковића, који се зачудио што ме опет види, знајући да ме је пустио као невиног. Погледа он у мој досије, извади неку, по свој прилици додату, исписану цедуљу, коју, по читању намрштивши се, после псовке згужва и стрпа у џеп од сакоа. „Шта је, Боро?“ питам, а он одмахну руком и рече: „Ништа, нека прљава достава. То је наш познати српски обичај. И за време окупације Немци нису могли да дигну главе од оваквих денунцијаната, па су после неколико месеци забранили Србима да код њих пријављују своје земљаке...“ И Бора ме опет пусти. Приликом изласка из зграде ОЗНЕ, сећам се да сам због полицијског часа добио пропусницу, и одмах отишао својима у Палмотићеву улицу, где опет сан није наилазио на очи...

У подне одем у *Политику*, сачекам Владу Рибникара, који се изненађено тргао када сам га ословио, гледао ме је као утвару док сам му причао о свом другом, вечерашњем привођењу и ослобођењу. Као и прошли пут Рибникар опет слеже раменима и рече: „Па, добро шта ја ту могу!“ И потом ме позва да за неколико дана дођем у његову

канцеларију...

То поподне био сам на погребу женине ујне док је служавка остала са сином Милом у стану. Тамо су ме опет тражили ОЗНАШИ, а девојка им је дала ујакову адресу где ћу са супругом отићи, као што је ред, после сахране његове жене. Тако ОЗНАШИ стигну у Професорску колонију да би ме пред ожалашћеном породицом поново ухапсили!? Опет сам чекао у згради на Обилићевом венцу до неко доба ноћи када су стигли иследници. Сада ме је саслушавао неки непознати. Када сам му рекао да је мој предмет код мајора Боре Нешковића и шта се са мном све збило, окренуо је телефон мог ранијег иследника који му је то све потврдио, тако да ме је пустио. Изашавши на слободу, по савету једног свог колеге склонио сам се за извесно време из Београда, у унутрашњост код рођака, све док није заживело наше судство, односно дошла мирнија времена кад се људи нису могли убити због достава.

Приликом сусрета са својим „ослободиоцем“ Бором Нешковићем рекао ми је да се стрпим и ништа више не причам и не истражујем о хапшењима после доласка нове власти. Признао ми је да је био грђен што ме је пуштао из злогласне ОЗНЕ, али да ће ми кад зато дође време рећи ко ме је денунцирао. То, стварно, тада није ни био у могућности, али после неколико година баш у овом ресторану Бора Нешковић ми је саопштио горку истину: „Сећаш ли се оне цедуље из твог досијеа у ОЗНИ? То је била достава Владе Рибникара против тебе због које замало ниси изгубио главу. Знајући да су то биле неистине, јер сам те добро познавао, ја сам то одмах поцепао. Али, Рибникар коме си се нешто замерио, опет је послао доставу, тако да је срећа твоја што си се привремено уклонио из Београда, иначе оде ти глава...” Био сам збуњен, боље рећи запањен. Нисам могао поверовати да ми је толико зла нанео човек којем сам учинио толико добра, чак му и спасао живот за време окупације. Вероватно, што сам толико много знао о његовом дволичном карактеру и махинацијама из ранијих времена Рибникар, кад је постао велика комунистичка зверка, није желео сведока, јер мртва уста не говоре. Али, уверила се земља, што народ каже, да се све истине открију, изађу на видело...

Верујте, стално, у последње време, пред крај свог живота размишљао о двојности морала наших људи као што је случај Владе Рибникара. Питао сам се како да објасним његову затвореност, загонетно опхођење? Зашто је увек живео сам за себе, у неком свом, одвојеном свету, недоступном обичним смртницима. Од детињства срећа га је стално пратила, за разлику од његовог рођеног брата Милета, којег је избегавао, тако да је радио споредне послове у *Политици*. Отац је Влади поклањао сву пажњу.

Причао ми је Миле Рибникар да је увек био „црна овца“ у породици. У детињству, како је Влада био нежног здравља, отац др Слободан Рибникар, њему је посвећивао највише времена: ту је била увек гувернанта, на колицима доносила какао, чоколаду, слаткише... Касније, доста другујући са Владом, нарочито у време његовог забављања са глумицом Љубинком Бобић, мог забављања са њеном сестром Пелом (имам наше заједничке фотографије из Кошутњака), били смо, такорећи, нераздвојни. Као и у време његове депресивне кризе због дуплог брака са ћерком богатог Михаила Ђурића и оне лепе, тајанствене Рускиње док је боравио у Москви на прослави совјетске револуције; затим током развода где сам био код Духовног суда главни сведок, као и јурења да га извучем из бањичке Куће смрти, нисам могао да поверујем да је баш он, за кога сам највише у животу учинио, да ће тако монструозно поступити према мени и мојој породици. Додуше, тачно ми је најпопуларнији човек *Политике*, легендарни Чика Диша, административни наш директор и главни акционар, говорио: „Лоло, ти не знаш ко су садашњи Рибникари. Свака част браћи-оснивачима нашег листа Владиславу, Дарку и др Слободану, били су то честити људи. Али, ови њихови наследници: кад си им потребан ко лојаницу ће да те држе. Али, ако им не требаш, ко смрдљив сир ће те баце!“ А он их је најбоље познавао кроз све генерације...

Дуго времена сам о тој срамоти ћутао. Само једном приликом моја страдања од њеног оца испричао сам ћерки Владислави Рибникар, која се тада заплакала. Она је дете из првог Рибникаревог брака, и заједно са старијим братом др Слободаном, по другом очевом венчању, била је одстрањена из виле на Дедињу, где је донета одлука о дизању устанка у Србији.

Ипак, има Бога, мада и после свих недаћа Влади Рибникару нисам желео зла, а он ме је после рата одстранио из вољене *Политике*, којој сам посветио најбоље године. Познато је да ни Рибникар није мирне душе отишао са овог света. Када се тешко разболео од рака, позвао је тадашњег директора *Политике* Миту Миљковића у Дубровник, и тамо му признао да га је за све време од рата до тих дана гризла савест што није спасао од погубљења без суда и пресуде свог кума Тановића и друге пријатеље, међу које сам и ја спадао. Био је свестан учињеног греха.